

Смањење броја становника у источној Европи

Питања и одговори за креаторе политика и заговараче

О чему се ради?

У већини земаља источне Европе **број становника се смањује**, а десет земаља свијета са најбржом стопом смањења броја становника налази се управо у централној и источној Европи. Босна и Херцеговина, с очекиваним смањењем броја становника од 13%, врло је близу наведених десет земаља, с тим да треба имати у виду да су ове пројекције засноване само на средњој вриједности стопе фертилитета и не узимају у обзир емиграције, у чему БиХ предњачи. То значи да се у БиХ може очекивати и веће смањење броја становника ако се негативни демографски трендови не зауставе. Владе су забринуте због негативног утицаја опадања броја становника – као и старења становништва – на економију, социјалне системе, инфраструктуру, па чак и националну безбједност.

Али који су стварни узроци смањења броја становника? Које су његове посљедице? И шта то значи у смислу политика и мјера које треба да предузмемо у рјешавању овог феномена? Овај кратки преглед нуди одговоре на таква питања и разбија неке уобичајене митове и погрешна схватања.

ГЛАВНИ УЗРОЦИ:

- висока стопа емиграције
- ниска стопа имиграције
- низак наталитет

Извор: UNDESA, World Population Prospects 2017.

Зашто су земље забринуте због смањења броја становника?

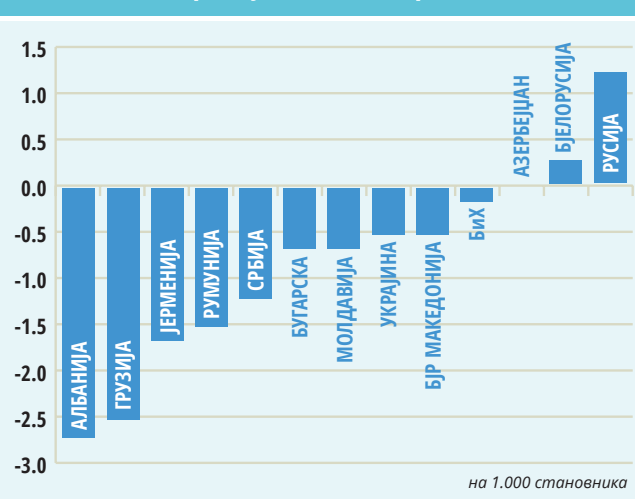
Владе су забринуте да смањење броја становника и мања радна снага могу да **угрозе шансе за будући економски раст** и смање економску конкурентност земље. Проблематични су и ефекти које **старење становништва** – које обично долази са смањењем број становника - има на одрживост пензионог, здравственог и других социјалних система. У земљама у којима пад броја становника води до депопулације читавих, често руралних, подручја, трошкови одржавања основне инфраструктуре и услуга по глави становника се повећавају и оптерећују државне буџете. У неким се земљама смањење броја становника чак сматра **питањем националне безбједности**. То може да се односи на ослабљене одбрамбене капацитете, или промјене у омјеру различитих група становника у земљи, или генерално на економску, политичку и војну моћ земље у односу на њене сусједе.

Шта узрокује смањење броја становника?

Смањење броја становника може бити условљено исељавањем становништва, ниском стопом фертилитета или високом стопом морталитета. У источној Европи, сва три наведена фактора имају своју улогу:

1. Већина земаља има негативан миграциони салдо (више људи емигрира него што се усели у земљу). Земље попут Румуније и Грузије су само у периоду од 2010. до 2015. године кроз исељавање изгубиле око 300.000 становника. А обично одлазе управо млади људи у репродуктивној доби. Ситуација с емиграцијама је слична и у Босни и Херцеговини, гдје организације цивилног друштва извјештавају о тренду породичног исељавања, што је супротно трендовима у прошлости када су одлазили само радно способни мушкарци док су њихове породице (жена и дјеца) остајали код куће. Нажалост, не постоје поуздани статистички подаци који могу да се искористе за анализу наведених трендова.

Нето стопе миграција, источна Европа, 2015-2020.

Извор: UNDESA, World Population Prospects 2017.

2. Све земље источне Европе имају укупну стопу фертилитета испод нивоа потребног за замјену становништва (што износи 2,1 дијете по жени у репродуктивној доби), а у неким случајевима, као што је Босна и Херцеговина, и испод 1,5.

Стопа укупног фертилитета, источна Европа, 2015-2020.

Извор: UNDESA, World Population Prospects 2017.

3. У већини источноевропских земаља, у току једне године више људи умре него што их се роди. **Стопа морталитета** нарочито је **висока** међу мушкарцима. У Бјелорусији, Руској федерацији и Украјини, животни вијек мушкараца је за више од 10 година краћи од животног вијека жена. Разлика у животном вијеку између мушкараца и жена у БиХ је око пет година, а тежи се да се животни вијек изједначи између оба пола.

Извор: UNDESA, World Population Prospects 2017.

На који начин исељавање утиче на смањење броја становника?

Иако се у националним расправама доста пажње посвећује ниској стопи фертилитета, исељавање становништва је често заправо много важнији фактор који утиче на смањење броја становника и дефинисање ефикасних акција.

Искуства показују да је значајније и дуготрајније поништавање демографских трендова, као што је низак фертилитет, изузетно тешко. Чак и ако овакве мјере успију, њихови ће ефекти бити видљиви тек деценијама касније. Осим тога, ако се не бавимо узроцима због којих људи напуштају земљу, већи фертилитет би једноставно могао да доведе до исељавања још већег броја људи.

С друге стране, испитивање узрока исељавања становништва и враћање људи који су напустили земљу има тренутне позитивне ефекте. Штавише, инвестиције потребне за креирање окружења у којем млади људи могу да граде будућност у својој земљи – с аспекта здравства, образовања, запошљавања – представљају инвестиције у људски капитал становништва које имају огромне позитивне пропратне ефекте на индивидуално благостање и општу снагу економије и друштва.

Да ли повећање фертилитета треба да буде главни приоритет?

Повећање фертилитета може да допринесе успоравању пада броја становника. Међутим, искуства из западне Европе и источне Азије показују да је цијена повећања фертилитета путем јавних политика висока, а њихов утицај релативно мали. Земље са вишим просјечним стопама фертилитета у Европи, као што су Шведска и Холандија, генерално немају политике чији је циљ повећање фертилитета, већ имају родно-осјетљиве породичне политике којима се стварају услови и пружа подршка родитељима да остваре равнотежу између посла и породице, што им пак омогућује да имају жељени број дјеце.

Напори усмјерени на рјешавање проблема ниског фертилитета треба да буду утемељени на темељитој анализи најбољих рјешења која се нуде кроз политике – а у многим случајевима то неће нужно подразумевати и повећање фертилитета.

На примјер, повећање фертилитета у контексту високе незапослености младих може само да допринесе притиску на исељавање становништва – и томе да млади људи са собом однесу оно што је држава инвестирала у њихово образовање.

Да ли су „бонуси за новорођенчад“ ефикасно и брзо рјешење?

Не. Докази говоре да финансијски подстицаји сами по себи дугорочно не воде знатно вишем фертилитету. Ефекат може бити краткорочан јер парови могу да се одлуче да раније добију сљедеће дијете, али то генерално не утиче значајније на укупан број дјеце коју ће жена имати у току живота („кохортна стопа завршеног фертилитета“). Неколико земаља источне Европе успјело је да (краткорочно) повећа стопу фертилитета захваљујући новчаним подстицајима, али помна анализа (дугорочне) кохортне стопе завршеног фертилитета показује да се стварни број дјеце једва повећао.

Не само да су такви програми углавном неефикасни, они су и веома скупи. Осим директних трошкова новчаних трансфера, постоје и индиректни трошкови. Истраживања су показала да новчана давања доприносе искључивању жена из радне снаге. То доводи до нижих прихода од пореза и већег броја жена које зависе од социјалних давања. Изоловани програми новчаних подстицаја такође могу да допринесу циклусу сиромаштва кроз повећање наталитета међу најсиромашнијим становништвом, а без могућности пружања дугорочне одрживе подршке.

Да ли ће повећана стопа фертилитета утицати на тренд смањења броја становника?

Зависи. Будући да је исељавање становништва главни разлог смањења броја становника у већини земаља источне Европе, виши фертилитет неће нужно бити довољан да се преокрене овај тренд.

У ствари, чак и с варијантом високог фертилитета, популационе пројекције УН-а и даље предвиђају смањење броја становника у многим земљама региона до 2060. године.

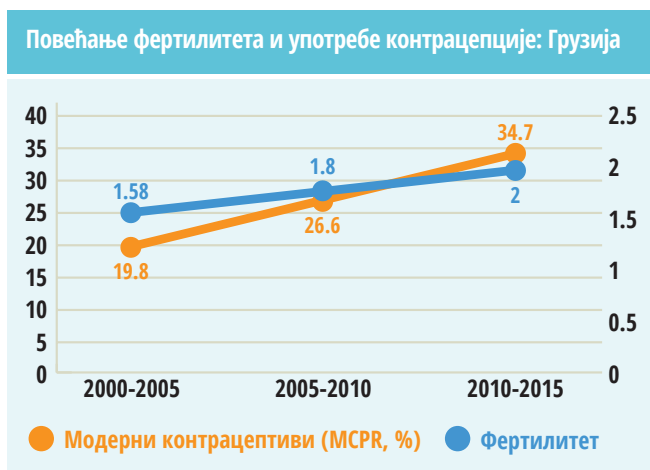

Извор: UNDESA, World Population Prospects 2017.

Повећање фертилитета није чудотворни лијек, те га стога морају пратити и друге мјере усмјерене на креирање окружења у којем ће се људи осјећати сигурним да граде будућност за себе и своје породице.

Да ли планирање породице води нижем фертилитету?

Не, то је уобичајена заблуда. Не постоји веза између употребе модерних метода планирања породице и нивоа фертилитета у Европи. Заправо, стопа фертилитета је нешто виша у земљама са стопама употребе модерних контрацептивних средстава од преко 65%, у поређењу са земљама гдје је та стопа испод 45%. Примјер Грузије показује да већа стопа употребе модерних контрацептива и већа стопа фертилитета могу ићи „руку под руку“:

Извор: UNDESA, *World Population Prospects 2017*; *World Contraceptive Use 2018*.

Који је разлог ниског фертилитета у источној Европи?

Не ради се о томе да људи не желе да имају дјецу. Заправо, људи широм Европе генерално изражавају жељу да имају у просјеку око **двоје дјеце***. Али одређени фактори – као што су економска нестабилност, недовољне могућности за дневну бригу о дјечи и потешкоће при усклађивању пословних и породичних обавеза – спречавају људе да остваре број жељеног потомства.

Политике државе стога морају да се фокусирају на стварање окружења у којем људи могу да остваре своје жеље када је у питању потомство и да имају онолико дјеце колико и када желе.

*Sobotka T. et al. Two Is Best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe. *Population and Development Review* Vol. 40, No. 3 (2014).

Наш циљ мора да буде остваривање фертилитета на нивоу који је потребан за замјену становништва, зар не?

Не баш. Истина је да би, у теорији, и ако искључимо све друге факторе, популација задржала своју величину ако би стопа укупног фертилитета била на нивоу потребном за замјену становништва, тј. ако би свака жена родила у просјеку 2,1 дијете. У пракси, овај број углавном није релевантан. То је зато што на величину становништва утичу и други фактори, као нпр. морталитет и – што је нарочито важно у Европи – миграције. Осим тога, већина научника се слаже да идеална стопа фертилитета не постоји.

На примјер, земља с високим процентом незапослености младих и великом стопом исељавања становништва можда неће имати користи од већег фертилитета, јер би више младих људи додатно оптеретило тржиште рада, створило нове трошкове у области образовања и допринијело повећаном притиску на исељавање становништва. Постоји мноштво доказа да земље са ниском стопом фертилитета могу да напредују у економском и политичком смислу – Њемачка и Јапан су добри примјери за то.

Да ли низак фертилитет представља безбједносни проблем?

Неке земље источне Европе користе концепт „демографске безбједности“, који имплицитно или експлицитно препознаје низак фертилитет и смањење броја становника као безбједносне проблеме.

То се темељи на забринутости да би смањење броја становника могло да утиче на националну безбједност, нпр. када је ријеч о војној или економској моћи у односу на сусједне земље или равнотежи између група становништва унутар неке земље.

Без обзира на циљ или мотивацију, важно је обезбиједити да политике које се односе на демографске проблеме не крше људска права, укључујући право избора броја дјеце и временског периода живота у којем људи желе да имају дјецу. Али то није само питање права. Искуство попут оног у Румунији у периоду од 1960-их до 1980-их година показује да притисак на људе да имају више дјеце, или чак увођење законске забране абортуса или приступа контрацепцији, само доводи до огромне људске патње: људи ће пронаћи мање сигурне алтернативе, ризикујући сопствено здравље и живот – док ће утицај на наталитет бити минималан.

Да ли су популационе политике усмјерене на повећање фертилитета проблематичне из перспективе људских права?

Не нужно. Циљ повећања стопе фертилитета није проблем сам по себи, све док су политике осмишљене тако да подупиру појединачне жеље и поштују основно право свих парова и појединаца да слободно и одговорно одлучују о броју дјеце коју желе да имају, размаку између дјеце и периоду живота у којем желе да имају дјецу, без дискриминације, присиле и насиља.

Проблеми ниског фертилитета треба рјешавати кроз приступе засноване на правима, усмјерене на људе и утемељене на доказима, а сексуално и репродуктивно здравље никада не смије бити инструментализовано у напорима да се обликују трендови фертилитета.

Рестрикције репродуктивних права: Румунија под Чаушескуом

- Стопа абортуса на захтјев (на 1.000 жена)
- Стопа употребе модерних контрацептива (%)
- Стопа смртности мајки због директних узрока (на 100.000 живих порођа)
- Стопа укупног фертилитета

Адаптирано из: Horga M, et al. *Journal of Family Planning and Reproductive Health Care* 2013;39:2-4.

Која је веза између родне равноправности и нивоа фертилитета?

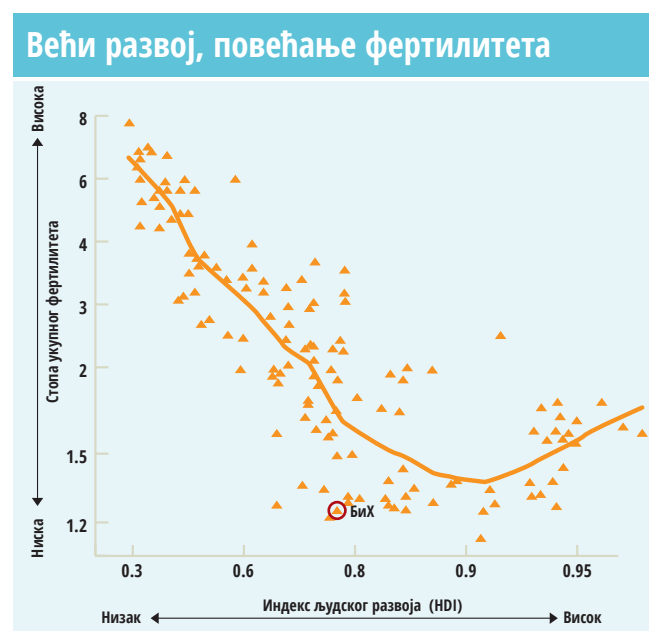
Жене у источној Европи и даље пречесто морају да бирају између посла и дјеце. Оне су углавном добро образоване и желе каријеру, али исто тако оне су те које носе већи дио терета бриге за дјецу и старије особе. Због тога им је тешко да ускладе пословне и породичне обавезе. Стога, људи у Европи чешће немају дјецу, а стопа фертилитета обично је нижа у земљама гдје постоје велика очекивања да се жене рано удају и имају дјецу, напусте радну снагу и брину о породици и домаћинству (такви притисци присиљавају жене да се одрекну дјеце ако желе градити каријеру).

Постоје начини да се смањи терет бриге о породици те да се преостали терет равноправније распореди међу женама и мушкарцима. То укључује квалитетне и финансијски приступачне облике бриге о дјечи и старијима, флексибилно радно вријеме, равноправније одредбе родитељског одсуства за оба родитеља, као и једнаку подјелу обавеза у домаћинству између запослених мушкараца и жена.

Али постојеће политике оснаживања жена и родне равноправности у региону су генерално још увијек неадекватне и недовољне да би подстакле жене да имају више дјеце. Како видимо из примјера нордијских земаља, у земљама с ниском стопом фертилитета већа родна равноправност може да доведе до поновног раста фертилитета.

Да ли већи развој и виши фертилитет могу да иду руку под руку?

Да. У прошлости је већи развој земље значио и нижи фертилитет. Међутим, новији подаци показују да, како се земље помјерају ка врху љествице Индекса људског развоја, ниво њиховог фертилитета такође почиње да се повећава (види графикон). То значи да се инвестиције у људски капитал исплате не само када је у питању економија, већ и у погледу раста фертилитета. Али постоји један важан изузетак: у високо развијеним земљама, гдје друштвене норме и политике не иду у правцу веће родне равноправности, стопа фертилитета остаје ниска.

Извор: Myrskylä M. et al. *Development, fertility and gender equality*. MPIDR Working Paper 2011-2017.

Која је улога смањења морталитета у рјешавању питања смањења броја становника?

У већини земаља региона сваке године више људи умире него што се рађа. Важан фактор је висока стопа смртности код мушкараца, што је у великој мјери условљено обољењима повезаним са начином живота и прекомјерним конзумирањем алкохола. Смањење стопе смртности стога ће имати позитиван учинак на број становника. И, гледано шире, улагање у здравље и способности старијих људи помоћи ће у рјешавању негативних учинака једне од кључних посљедица пада броја становника: старења становништва. Како становништво стари, све је важније обезбиједити да људи остану здрави и активни и под старе дане. Надаље, за активно и здраво старење важно је инвестирати у људе од најранијег дјетињства, а уз продуктивно улагање у економију, то може помоћи земљама да искористе дивиденду дуговјечности и убрзају економски развој.

Који је онда најбољи начин рјешавања проблема смањења броја становника?

Укратко, стварање услова у којима ће људи имати повјерење у изградњу будућности у сопственој земљи кључно је за заустављање смањења броја становника.

Ако људи, а нарочито млади, имају приступ квалитетном образовању и здравственој заштити, ако имају стабилан посао и добијају подршку за подизање дјеце, рјеђе ће емигрирати и чешће ће се одлучити да имају дјецу. То је нарочито случај када су жене у стању комбиновати посао и породицу и када постоји праведнија подјела рада унутар домаћинства.

Број становника је важан. Али још важније од квантитета су способности појединаца, њихове вјештине и таленти, њихово здравље и продуктивност. Зато земље које се фокусирају на његовање „људског капитала“ становништва и које привлаче таленте из иностранства, успијевају напредовати и остати конкурентне чак и у контексту ниског фертилитета и смањења броја становника.

Који је прави одговор на нивоу политика?

Не постоји универзално рјешење које ће одговорати свима. Али искуства из сјеверне и западне Европе показују да се стопа фертилитета може повратити с врло ниског нивоа и број становника може порасти када се успоставе неки елементи, као што су:

- **Снажна економија** која обезбјеђује радна мјеста и стабилне изворе прихода, укључујући и за младе људе;
- приступ **финансијски приступачном стамбеном смјештају** за породице;
- финансијски приступачни и квалитетни облици **збрињавања** за малу дјецу и старија лица, те усклађивање школских и пословних распореда;
- **флексибилни радни аранжмани**, укључујући рад на пола радног времена;
- **родитељско одсуство** за оба родитеља које ће бити флексибилно, добро плаћено и не превише дуго*;
- култура једнаког **дијељења неплаћених обавеза у домаћинству** између жена и мушкараца;
- пореске олакшице и друге врсте **финансијске подршке** породицама, нарочито онима без или са ниским приходима;
- омогућавање уређених, сигурних и одговорних миграција кроз планиране политике **миграција** којима се управља на адекватан начин.

Доношење политика које ће омогућити да ови елементи постану стварност имаће огромне позитивне ефекте, који сежу пуно даље од самог повећања фертилитета. Такве политике:

- **сузбијају сиромаштво** и смањују зависност од социјалне помоћи тако што обезбјеђују стабилно запослење и омогућавају да оба родитеља доприносе приходима породице;
- **јачају родну равноправност** кроз оснаживање доприноса жена економији и ширем друштву, те кроз праведнију подјелу терета за бригу о породици и домаћинству између мушкараца и жена;
- **унапређују рани развој дјете** и **људски капитал** становништва генерално гледајући;
- **стимулишу економски развој** и повећавају приходе од пореза кроз веће учешће жена у радној снази;
- **смањују притисак на исељавање становништва**.

* Предуго родитељско одсуство од три или више година је обично доступно само женама и може да отежа реинтеграцију жена у радну снагу.

Кључне поруке

Најбољи начин рјешавања проблема смањења броја становника:

СТВОРИТИ УСЛОВЕ ДА МЛАДИ МОГУ ДА ГРАДЕ СВОЈУ БУДУЋНОСТ

„Бонуси за новорођенчад“

су скупа и углавном неефикасна метода дугорочног повећања фертилитета

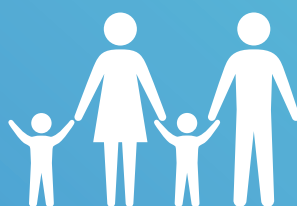
У земљама с ниским фертилитетом већа

РОДНА РАВНОПРАВНОСТ

може да доведе до **повећања** фертилитета

Већи фертилитет неће преокренути тренд смањења броја становника ако се не рјешавају узроци због којих долази до **исељавања становништва**

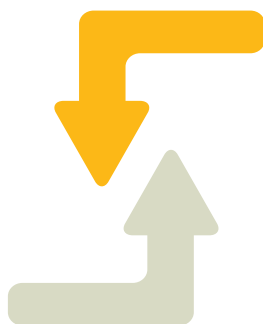

Људи углавном желе да имају двоје дјеце. Политике морају да креирају окружење у којем ће се **ЉУДИ ОСЈЕЋАТИ СИГУРНИ** да могу да остваре своје намјере у погледу потомства.

Идеална стопа фертилитета не постоји.

ЗЕМЉЕ МОГУ ДА НАПРЕДУЈУ УПРКОС НИСКОЈ СТОПИ ФЕРТИЛИТЕТА

Важније од броја људи у једној земљи јесте комбиновани **људски капитал**, без обзира на величину становништва.

Како можемо да оправдамо трошење великих сума новца на повећање броја дјеце ако не можемо адекватно да се бринемо ни о оној дјечи и младима који су већ рођени?

Дати свима њима шансу да остваре своје потенцијале јесте најбољи пут ка стабилној и просперитетној будућности – а то би вјероватно могло да доведе и до повећања стопе наталитета!

Доприносимо свијету у
којем је свака трудноћа
жељена, сваки пород
сигуран и потенцијал сваке
младе особе испуњен

Популациони фонд Уједињених нација
Канцеларија UNFPA за Босну и Херцеговину
Змаја од Босне бб, Сарајево

Т: +387 33 239 570
ba.unfpa.org
bosnia-herzegovina.office@unfpa.org